

УДК 349.4:55:004.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.2.5>

ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ОЦІНКИ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ

Кірін Р.С.,*доктор юридичних наук, доцент,**провідний науковий співробітник,**Державна установа**«Інститут економіко-правових досліджень**ім. В.К. Макутова НАН України»**ORCID: 0000-0003-0089-4086***Гришак С.В.,***кандидат юридичних наук, доцент,**директор,**Навчально-науковий інститут гуманітарних і соціальних наук,**Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»**ORCID: 0000-0002-6302-1322*

Кірін Р.С., Гришак С.В. Екологічна складова судової експертизи з оцінки збитків, завданих збройною агресією.

Стаття присвячена аналізу окремих аспектів екологічної складової судової експертизи з оцінки збитків, завданих збройною агресією. Встановлено, що приписи урядового Порядку оцінки екологічних збитків, завданих збройною агресією, торкаються й регулювання окремих судово-експертних відносин: науково-методична база; доказова база; методи проведення оцінка збитків; нормативно-правова база; зміст висновку експерта; організаційні засади; огляд об'єкта оцінки; зміст методик оцінки шкоди та збитків; послідовність визначення розміру збитків; зміст підготовчого етапу експертизи.

У статті з'ясовано, що із початком усвідомлення наявності значних збитків довіллю внаслідок ведення бойових дій, у 2015 р. до завдань екологічної судової експертизи були віднесено визначення екологічних наслідків та розміру збитків від забруднення, пошкодження або знищення природних об'єктів і ресурсів. Втім, на підставі наказу Міністерства юстиції України у 2024 р. екологічну експертизу, як один з основних видів судових експертиз, було виключено із відомчої Інструкції щодо призначення та проведення судових експертиз. Такі зміни навряд чи слід розглядати виправданими в умовах катастрофічних збитків, завданих збройною агресією довіллю України та об'єктам права власності її народу.

Аргументовано, що судова експертиза була й залишається одним з шляхів проведення оцінки збитків, завданих постраждалим збройною агресією. В даному випадку постраждалим є Український народ, об'єктами права власності якого є земля, надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентально-го шельфу, виключної (морської) економічної зони.

Пропонуються зміни та доповнення щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання експертно-екологічних відносин: об'єктів, завдань та питань інженерно-екологічної експертизи з метою узгодження з основними показниками, які оцінюються (збитки, шкода, втрати) за кожним природним об'єктом, ресурсом, фондом, системою, а також діями та наслідками мілітарного впливу; нової редакції та корегування окремих положень урядового Порядку.

Ключові слова: екологічна судова експертиза, оцінки збитків, збройна агресія, довілля, мілітарна шкода, інженерно-екологічна експертиза.

Kirin R.S., Hryshchak S.V. The environmental component of forensic expertise in assessing damage caused by armed aggression.

The article is devoted to the analysis of certain aspects of the environmental component of forensic expertise in assessing damage caused by armed aggression. It has been established that the provisions of the government Procedure for assessing environmental damage caused by armed aggression also apply to the regulation of certain forensic relations: scientific and methodological basis; evidence base; methods of assessing losses; regulatory and legal basis; content of the expert's conclusion; organizational principles; overview of the object of assessment; content of methods for assessing

damage and losses; sequence of determining the amount of losses; content of the preparatory stage of the examination.

The article clarifies that with the onset of awareness of significant damage to the environment as a result of hostilities, in 2015, the tasks of environmental forensic examination included determining the environmental consequences and the extent of damage from pollution, damage, or destruction of natural objects and resources. However, based on an order issued by the Ministry of Justice of Ukraine in 2024, environmental expertise, as one of the main types of forensic expertise, was excluded from the departmental Instructions on the appointment and conduct of forensic expertise. Such changes can hardly be considered justified in the context of the catastrophic damage caused by armed aggression to the environment of Ukraine and the property rights of its people.

It has been argued that forensic examination has been and remains one of the ways to assess the damage caused to victims of armed aggression. In this case, the victims are the Ukrainian people, whose property rights include land, subsoil, atmospheric air, water, and other natural resources located within the territory of Ukraine, as well as the natural resources of its continental shelf and exclusive (maritime) economic zone.

Changes and additions are proposed to improve the regulatory framework for expert environmental relations: objects, tasks, and issues of engineering and environmental expertise in order to align them with the main indicators that are assessed (damage, harm, losses) for each natural object, resource, fund, system, as well as actions and consequences of military influence; a new edition and adjustment of certain provisions of the government Order.

Key words: environmental forensic expertise, damage assessment, armed aggression, environment, military damage, engineering and environmental expertise.

Постановка проблеми. Екологічна шкода, завдана Україні збройною агресією за своїм змістом, масштабом та наслідками є катастрофічною. Негативний вплив воєнних дій призводять до забруднення довкілля, знищення природних ресурсів, руйнування біорізноманіття, а також до пошкодження екосистем та середовищ існування живих організмів. Ця шкода включає фізичне знищення територій, забруднення ґрунтів, вод та повітря токсичними речовинами, а також порушення екологічних процесів, що вимагає довготривалого відновлення. Крім того, вибухонебезпечні предмети становлять постійну загрозу для людей та тварин, ускладнюючи відновлення територій.

Повна оцінка завданої довкіллю мілітарної шкоди можлива лише після припинення бойових дій та звільнення всіх окупованих територій, адже обсяг її ураження буде значно більшим, ніж фіксується зараз. Втім станом на 01.09.2025, за даними офіційного вебресурсу і мобільного додатку Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (з 24.07.2025 – Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства) «ЕкоЗагроза» [1], орієнтовні розрахунки збитків нараховані Державною екологічною інспекцією України (далі – Держекоінспекція) відповідно до затверджених методик складають більш ніж 5,6 трлн грн, з яких у розрізі категорій впливу на довкілля (трлн грн): атмосферне повітря 0,9; земельні ресурси 1,2; водні ресурси 0,1; природно-заповідний фонд (далі – ПЗФ) 3,5. При цьому практично не обраховані збитки, завдані лісовим та надровим ресурсам.

Подібна ситуація змушує Україну віднайти, розробити й затвердити верифіковані та валідовані механізми для обрахунку завданої екологічної шкоди, які стануть основою для формування доказової бази у майбутніх судових процесах щодо відшкодування нанесених збройною агресією Російської Федерації (далі – РФ) збитків. В процесі даної оцінки важливе місце посідає й судова експертиза, дослідження особливостей застосування якої є надзвичайно важливим та актуальним науково-практичним завданням.

Мета дослідження полягає у розкритті правового забезпечення екологічної складової в процесі проведення судової експертизи з оцінки збитків, завданих збройною агресією. Для досягнення цієї мети буде проаналізовано сучасний стан судово-експертного законодавства щодо визначення екологічної і природоресурсної шкоди та збитків, завданих мілітарним впливом, розглянуто проблемні питання судової інженерно-екологічної експертизи, а також запропоновано рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання експертно-екологічних відносин.

Стан опрацювання проблематики. Огляд літератури показує, що обраний для дослідження напрям перманентно викликає інтерес у науковців, практиків та державних службовців, адже постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) центральним та місцевим органам виконавчої влади (далі – ОВВ), іншим державним органам, відповідальним за визначення шкоди та збитків за напрямками, передбаченими Порядком [2], затвердженим цією постановою, наказано забезпечити збір та збереження відповідної інформації. Втім в процесі реалізації приписів вказаного Порядку виявилось значно більше проблем ніж очікувалося.

Так, секретар Великої Палати Верховного Суду В. Уркевич наголошує [3], що навколишнє природне середовище (далі – НПС) катастрофічно постраждало. Відсутнє безпечне довкілля, на яке мають право громадяни України, що гарантується ст. 50 Конституції України, згідно з якою кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Крім того, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/76/300 від 28 липня 2022 р. визнала право на здорове довкілля універсальним правом людини [4].

Т. Новак та В. Шовкун в результаті дослідження стану правового забезпечення визначення шкоди, завданої землі, внаслідок збройної агресії та бойових дій зробили висновок про недостатнє врахування в законодавстві особливостей такої шкоди [5, с. 276].

В іншій колективній публікації автори слушно зазначають, що експертний супровід визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування житлових, нежитлових будівель та інфраструктури внаслідок збройної агресії РФ є вкрай важливим для реалізації механізмів, спрямованих на відшкодування (компенсацію) понесених втрат, у тому числі за рахунок країни-агресора. Необхідність встановлення, крім обсягів понесених збитків, причинно-наслідкового зв'язку між втратами та агресивними військовими діями РФ визначає пріоритетність проведення у таких випадках комплексних експертних досліджень із залученням фахівців різних галузей [6, с. 129].

В. Микулець запропонував на рівні профільного Закону дати визначення поняттям «екологічна шкода» і «екологічна шкода під час війни». Автор також обстоює обґрунтованість відображення на рівні закону позиції, при визначенні екологічної шкоди внаслідок воєнних дій належить визначити відповідні пошкодження у вихідному стані шляхом застосування вимірних даних [7, с. 23].

Також слід відмітити, що в окремих попередніх доробках були розглянуті: виклики воєнного періоду у забезпеченні та реалізації екологічних прав у стратегіях державної політики та безпеки [8]; екологічна складова правового забезпечення міжнародного реєстру збитків [9]; проблеми компенсаційного механізму відшкодування мілітарних збитків довкіллю [10] тощо.

Втім, на сьогодні сучасні проблеми екологічної складової судової експертизи з оцінки збитків, завданих збройною агресією, не були предметом спеціального дослідження.

Виклад основного матеріалу.

Сучасний стан судово-експертного законодавства щодо визначення екологічної і природоресурсної шкоди та збитків, завданих мілітарним впливом. З початком повномасштабної збройної агресії стало цілком очевидно, що Україна, безумовно, наполягатиме на залученні міжнародних експертів до фіксації та оцінки обсягів екологічної шкоди для НПС. При цьому Україна усвідомлює, що для притягнення РФ до відповідальності за вчинені екологічні злочини та покладення на неї зобов'язання компенсувати екологічні збитки, а також з метою недопущення здійснення внаслідок злочинних дій РФ екологічних катастроф на території України, необхідно здійснювати фіксацію та документування вчинених злочинів проти довкілля за участі незалежних міжнародних організацій задля формування доказової бази щодо кожного з таких злочинів відповідно до вимог міжнародних незалежних комісій або судових органів [11].

Правове забезпечення визначення екологічної шкоди від збройної агресії в Україні ґрунтується на згаданому вище Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ [2]. Цей порядок встановлює: напрями оцінки шкоди, завданої НПС в результаті бойових дій; інші види збитків, що включають у себе, зокрема, шкоду, пов'язану з пошкодженням або знищенням природних об'єктів та екосистем; загальні засади оцінки збитків, завданих майну та майновим правам внаслідок збройної агресії РФ (основні положення, організаційні засади оцінки збитків, методичні засади визначення розміру збитків, спричинених збройною агресією).

За класифікацією законодавства зазначений Порядок не належить до судово-експертного блоку, а віднесений до нормативно-правових актів (далі – НПА) соціального законодавства. Натомість окремі його приписи торкаються й регулювання судово-експертних відносин, як то:

науково-методична база - судовими експертами під час визначення шкоди та збитків можуть застосовуватися методики проведення судових експертиз, які внесені до Реєстру методик проведення судових експертиз, методичні рекомендації тощо;

доказова база – висновок експерта є складений відповідно до вимог законодавства документ, що містить докладний опис проведених судовим експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на питання, поставлені перед судовим експертом, який провадить свою діяльність відповідно до Закону України «Про судову експертизу» (далі – закон про СЕ) [12];

оцінка збитків, завданих постраждалим, здійснюється шляхом проведення: 3.1) аналітичної оцінки збитків; 3.2) стандартизованої, незалежної оцінки збитків; 3.3) судової експертизи;

нормативно-правова база - проведення судової експертизи, що пов'язана з оцінкою збитків, та діяльність судових експертів, що пов'язана з оцінкою майна, здійснюються на умовах і в поряд-

ку, передбачених законом про СЕ, з урахуванням особливостей методичного регулювання оцінки збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії РФ, визначених Порядком;

в дослідницькій частині висновку судового експерта відображаються усі процедури, пов'язані з оцінкою збитків, що визначені методиками оцінки шкоди та збитків, передбаченими п. 5 Порядку;

організаційні засади проведення судовими експертами експертних досліджень визначаються законодавством з питань судово-експертної діяльності (далі – СЕД);

об'єкт та мета оцінки зазначаються у висновку експерта чи експертного дослідження;

особистий огляд об'єкта оцінки проводиться судовим експертом, який проводить експертизу, за умови: 8.1) наявності доступу до такого об'єкта (на дату оцінки здійснено розмінування, доступ до майна наявний, безпечний тощо); 8.2) коли документів про об'єкт оцінки, що надаються замовником оцінки, та інформаційних джерел, необхідних для проведення незалежної оцінки збитків, недостатньо;

методиками оцінки шкоди та збитків, передбаченими п. 5 Порядку, встановлюються: 9.1) види, типи інформаційних джерел; 9.2) особливості встановлення категорій інформаційним джерелам; 9.3) особливості відображення таких інформаційних джерел у висновках експерта;

послідовність визначення розміру збитків передбачає: 10.1) підготовчий етап; 10.2) проведення експертних досліджень; 10.3) складення висновку експерта;

на підготовчому етапі здійснюється: 11.1) ознайомлення з об'єктом оцінки шляхом опрацювання вихідних даних; 11.2) аналіз повноти вихідних даних; 11.3) аналіз інформаційних джерел; 11.4) аналіз рівня надійності ринкових даних;

на підготовчому етапі судовий експерт: 12.1) може надавати рекомендації щодо дати оцінки та виду вартості, що буде визначатися; 12.2) аналізує рівень надійності ринкових даних у кожному конкретному випадку проведення оцінки збитків та відображає відповідну категорію надійності ринкових даних у висновку судової експертизи;

під час розроблення методик оцінки шкоди та збитків, передбачених п. 5 Порядку, в оціночних процедурах щодо визначення розміру потреб (у вартісному виразі) у відновленні пошкодженого та (або) знищеного майна враховується така основна методична настанова як оплата послуг, пов'язаних з проведенням технічної, будівельної, екологічної та юридичної експертизи придатності ареалів пошкоджень та руйнувань для подальшого використання.

Виходячи зі ст. 7 закону про СЕ еколого спрямовану СЕД здійснюють: державні спеціалізовані установи (далі – ДСУ); територіальні філії ДСУ; судові експерти, які не є працівниками ДСУ; інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених законом про СЕ.

При цьому до ДСУ, що потенційно можуть і мають право проводити оцінку екологічних збитків, завданих збройною агресією належать:

– науково-дослідні установи судових експертиз (далі – НДУСЕ) Міністерства юстиції України (далі – Мінюст);

– Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС);

– Експертна служба Міністерства оборони України;

– Експертна служба Служби безпеки України (далі – СБУ);

– Експертна служба Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ).

Призначення судових експертиз та експертних досліджень судовим експертам державних спеціалізованих НДУСЕ Мінюсту та атестованим судовим експертам, які не є працівниками ДСУ, їх обов'язки, права та відповідальність, організація проведення експертиз та оформлення їх результатів здійснюються у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним, Цивільним процесуальним, Господарським процесуальним кодексами України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кодексом адміністративного судочинства України, законами України про СЕ, «Про виконавче провадження», іншими НПА з питань СЕД.

Зокрема, в системі НДУСЕ Мінюсту наразі діють наступні НПА, що на підзаконному рівні регулюють судово-експертні правовідносини: 1) Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень; 2) Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [13]; 3) Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію (далі – ЦЕКК) при Мінюсті; 4) Порядок проведення ЦЕКК при Мінюсті атестації судових експертів; 5) Порядок розгляду ЦЕКК при Мінюсті питань щодо дисциплінарної відповідальності судових експертів [14].

Організаційно-управлінські засади діяльності Експертної служби МВС (Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС (далі – ДНДЕКЦ) та науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (далі – НДЕКЦ)) з приймання, реєстрації, обліку, зберігання, дослі-

дження та повернення ініціатору матеріалів, що надходять для проведення судової експертизи, експертних досліджень, та оформлення їх результатів встановлено відомчою Інструкцією [15]. Згідно з останньою, судові експерти ДНДЕКЦ, НДЕКЦ можуть залучатися для вирішення питань, що потребують застосування спеціальних знань, шляхом:

проведення судової експертизи матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини події, на стадіях досудового розслідування та судового розгляду справ у кримінальному або виконавчому провадженні, адміністративних, цивільних або господарських справ, справ про адміністративні правопорушення;

проведення експертного дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини події, за матеріалами звернень юридичних або фізичних осіб.

Зазначимо, що у вступній частині висновку експерта, серед іншого, зазначаються перелік методик проведення судової експертизи, які застосовувалися під час проведення дослідження, із зазначенням їх реєстраційних кодів та назв згідно з Реєстром методик проведення судової експертизи й інших науково-методичних та інформаційних джерел, що використовувалися під час проведення дослідження, оформлених за бібліографічними правилами [16].

Перелік видів судової експертизи та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта в Експертній службі МВС встановлено у Додатку 2 до Положення про ЕКК при МВС та порядку проведення атестації судових експертів установ Експертної служби МВС [17].

В експертних службах СБУ та ДПСУ підзаконне регулювання проведення експертних проваджень здійснюються наступними НПА:

Положення про ЕКК при СБУ та атестацію судових експертів [18];

Інструкція з організації проведення судових експертиз та експертних досліджень в Експертній службі СБУ [19];

Положення про ЕКК та атестацію судових експертів ДПСУ [20];

Положення про Головний експертно-криміналістичний центр ДПСУ [21].

Проблемні питання судової інженерно-екологічної експертизи. З прийняттям Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» (далі – закон про ОВД) та втратою чинності Законом України «Про екологічну експертизу» поняття «екологічна експертиза» практично у всіх НПА, де воно вживалося, замінено поняттям «оцінка впливу на довкілля». Проте небувалий за своїми масштабами та характером мілітарний вплив на довкілля певною мірою скорегував завдання судової екологічної експертизи, як самостійного виду судової експертизи. При цьому, останнім часом жоден із суб'єктів СЕД не проводить підготовку судових експертів по такій спеціальності, замінивши її на інженерно-екологічну експертизу за експертною спеціальністю «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля» [22, с. 33].

Втім із введенням в дію закону про ОВД (18.12.2017) екологічна експертиза не одразу зникла з переліку основних видів судової експертизи, визначених в Інструкції Мінюсту [13]. Більше того, до нових основних завдань екологічної експертизи, після усвідомлення наявності значних мілітарних збитків довкіллю, згідно з наказом Мінюсту № 1350/5 від 27.07.2015, були віднесені: визначення екологічних наслідків, заподіяних НПС внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння; визначення розміру збитків від забруднення НПС, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння.

До орієнтовного переліку вирішуваних питань екологічною експертизою також були додані наступні питання: 1) Які екологічні наслідки заподіяні НПС внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння? 2) Який розмір збитків від забруднення НПС, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння?

Актуальність подібного підходу не викликала сумнівів, адже він дійсно був спрямований на захист екологічних прав не лише кожного громадянина, а й України в цілому. По суті вже у 2015 р. були закладені основи правового механізму визначення екологічної шкоди і збитків, завданих внаслідок російської збройної агресії [23]. Цей механізм мав дати можливість акумулювати доказову базу для майбутніх судових процесів та міжнародних правових механізмів щодо відшкодування збитків, завданих мілітарним впливом на довкілля. Урядовий Порядок [2] лише посилив роль судової екологічної експертизи у даному процесі. Втім, на підставі наказу Мінюсту № 1414/5 від 13.05.2024 [24] підпункт 1.2.8 п. 1.2 розд. I вказаної Інструкції, що стосувався екологічної експертизи, як одного з основних видів судових експертиз, разом з усім розділом VIII «Екологічна експертиза» було виключено.

Таким чином, експертні ДСУ фактично були усунуті від проведення визначення екологічної шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ. Хоча, як було відзначено вище, судова експертиза була й залишається одним з шляхів проведення оцінки збитків, завданих постраждалим. В якості останнього слід розглядати Український народ, об'єктами права власності якого є земля, надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони. Саме їм завдано та завдаються шкода, втрати, збитки (земельні, водні ресурси, надра, атмосферне повітря, лісовий фонд, ПЗФ), які віднесені до підкатегорії В4.1. Крім того, шкода та збитки довіллю класифіковано й за іншими категоріями: втрата біорізноманіття (В4.2); порушення та втрата екосистем (В4.3); інші збитки, пов'язані з НПС чи кліматом, озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами, забезпеченням хімічної безпеки та управлінням хімічною продукцією, демонтажем та переробкою будівельних відходів руйнувань (В4.4). Тобто, Порядок охоплює широкий спектр не тільки прямих збитків, спричинених забрудненням чи руйнуванням, але й опосередкованих наслідків, які призводять до порушення екологічного балансу.

Суб'єктами подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди до Реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України, створеного Резолюцією Комітету Міністрів Ради Європи СМ/Res(2023)3 від 12.05.2023 [25] за цими підкатегоріями є держава Україна, включаючи міністерства, інші центральні та місцеві ОВВ, інші державні органи та органи місцевого самоврядування (на період воєнного стану – військові адміністрації у разі утворення), державні, комунальні підприємства, установи та організації, що належать до сфери їх управління (перебувають в управлінні).

Тож, зазначені зміни, внесені до судово-експертного законодавства, навряд чи слід розглядати виправданими в умовах катастрофічних збитків, завданих збройною агресією довіллю України та об'єктам права власності її народу. Крім того, такий крок Мінюсту входить у колізію із приписами Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», який гарантує громадянам екологічні права та передбачає відповідальність за порушення екологічного законодавства, що включає й заподіяння шкоди довіллю внаслідок агресії.

В якості виправдання «реформи» екологічної судової експертизи можна було б навести євроінтеграційний курс на ОВД, але відповідний закон встановлює правові та організаційні засади ОВД, спрямованої на запобігання шкоді довіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. Тож, родовим чинником наслідків впливу на довілля є саме господарська діяльність, яка супроводжується втручанням у НПС.

Водночас, ОВД не підлягає діяльність, прямо не передбачена законом про ОВД, а також планована діяльність, спрямована виключно на забезпечення оборони держави, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, відновлювальні роботи з ліквідації наслідків збройної агресії проти України під час дії воєнного стану, відповідно до критеріїв, затверджених КМУ [26]. Тобто говорити про перетинання предметів регулювання законів про ОВД щодо збитків від господарського впливу та про СЕ, а також Інструкції Мінюсту щодо екологічної експертизи збитків від мілітарного впливу, немає жодних підстав.

Також можна було б аргументувати скасування інституту екологічної експертизи наявністю інженерно-екологічної експертизи, як однієї з підвидів інженерно-технічної судової експертизи. Проте відповідний розділ Інструкції залишається й досі статичним з моменту його останньої редакції, прийнятої наказом Мінюсту від 26.12.2012 № 1950/5, яка не передбачає оцінку екологічних збитків, завданих збройною агресією. Зокрема до основних завдань інженерно-екологічної експертизи належать визначення обставин, встановлення причин порушень, відповідності дій, а також встановлення причинно-наслідкових залежностей між діями/бездіяльністю і наслідками, що настали. Про оцінку екологічних збитків не йдеться навіть в орієнтовному переліку вирішуваних питань.

Рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання експертно-екологічних відносин. Перш ніж окреслити коло змін, які слід внести до чинного судово-експертного та еколого-соціального законодавства, необхідно звернути увагу, що підставами проведення судової інженерно-екологічної експертизи є:

- судові рішення (ухвала) про доручення проведення експертизи;
- рішення органу досудового розслідування (постанова слідчого або прокурора) про призначення проведення експертизи;
- договір з експертом чи експертною установою - якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб;
- запит службової особи підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро

розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, уповноваженої особи іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків про отримання висновку спеціаліста для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку.

Таким чином, по-перше, пропонується внести до п.п. 11.1-11.3 гл. 11 розд. II Інструкції Мініюсту [13] доповнення щодо об'єктів, завдань та питань інженерно-екологічної експертизи підп. 9-14 п. 2 Порядку [2] відповідно до основних показників, які оцінюються (збитки, шкода, втрати) за кожним природним об'єктом, ресурсом, фондом, системою, а також діями та наслідками мілітарного впливу.

По-друге, прийняти нову редакцію п. 13 розділу «Організаційні засади оцінки збитків» (додаток до Порядку [2]) щодо дати оцінки, як умови завдання на проведення оцінки збитків або складовою рішення органу державної влади або органу місцевого самоврядування, оскільки дата оцінки встановлюється з урахуванням положень ч. 3 ст. 225 Господарського кодексу України, який втратив чинність на підставі закону № 4196-IX від 09.01.2025.

По-третє, п. 27 Методичних засад визначення розміру збитків, спричинених збройною агресією (додаток до Порядку [2]) передбачає врахування такої основної методичної настанови як оплату послуг, пов'язаних з проведенням технічної, будівельної, екологічної та юридичної експертизи придатності ареалів пошкоджень та руйнувань для подальшого використання. Тож, у зв'язку із виключенням екологічної експертизи із переліку основних судових експертиз пропонується замінити слово «екологічної» на термін «інженерно-екологічної».

По-четверте, підп. 10 п. 2 Порядку [2] вказує, що втрати надр це напрям, що включає втрати надр, завдані самовільним їх користуванням, а основні показники, які оцінюються: обсяг самовільного, зокрема незаконного, користування надрами; збитки, завдані внаслідок самовільного користування надрами. Звісно, реальна шкода, а також обсяг збитків і втрат будуть підраховані лише після звільнення всіх окупованих територій, проте вже зараз необхідно мати відповідні методики їх оцінки та визначення. Наразі цим напрямом не враховуються:

втрати від доступу до родовищ – контроль над численними родовищами корисних копалин на окупованих територіях, зокрема й стратегічного значення, неможливий;

збитки від руйнування об'єктів гірничодобувної промисловості – збройна агресія призвела до знищення численних гірничих підприємств (шахт, рудників, копалень, кар'єрів, розрізів, збагачувальних фабрик тощо), що значно зменшило видобувні потужності країни;

збитки від знищення інфраструктури – втрата логістичних шляхів, які використовуються для транспортування корисних копалин, ускладнюватиме їх видобуток та реалізацію;

шкода від забруднення територій – на окупованих територіях забруднення ґрунтів та водних ресурсів внаслідок бойових дій може ускладнити доступ до надр та зробити їх видобуток неможливим;

збитки від зменшення виробничих потужностей суміжних галузей, сировиною для яких є товарна продукція гірничих підприємств, втрати значної частини промислового потенціалу країни;

збитки залежності від імпорту – зменшення власного видобутку мінеральних, перш за все енергетичних [27], ресурсів може призвести до збільшення залежності України від імпорту;

втрати приросту мінерально-сировинної бази – зменшення або відсутність нових запасів корисних копалин, виявлених у надрах в результаті геологорозвідувальних робіт, які не проводилися внаслідок мілітарного впливу.

Всі ці фактори свідчать про колосальні втрати ресурсів надр, які були завдані українському доквіллю в результаті збройної агресії. Крім того слід враховувати, що факт та період самовільного користування надрами, згідно із Методикою визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами [28], встановлюються посадовими особами органів влади у ході проведення заходів, під час проведення слідчих дій в рамках кримінальних проваджень, а також у ході здійснення заходів, спрямованих на запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони надр. При цьому проведення експертизи (випробування) передбачено цією Методикою лише щодо встановлення виду корисної копалини.

Висновки. Проведене дослідження дозволило проаналізувати окремі екологічні складові судової експертизи з оцінки збитків, завданих збройною агресією та зробити наступні узагальнення.

Встановлено, що основний нормативно-правовий акт, що регулює відносини визначення екологічної і природоресурсної шкоди та збитків, завданих мілітарним впливом, класифікаційно віднесено до соціального законодавства. Натомість його приписи торкаються й регулювання окремих судово-експертних відносин: науково-методична база; доказова база; методи проведення оцінка збитків; нормативно-правова база; зміст висновку експерта; організаційні засади; огляд об'єкта оцінки; зміст методик оцінки шкоди та збитків; послідовність визначення розміру збитків; зміст підготовчого етапу експертизи.

Виявлено, що потенційно можуть і мають право проводити оцінку екологічних збитків, завданих збройною агресією такі суб'єкти судово-експертної діяльності: державні спеціалізовані установи (науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України, Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України, Експертна служба Міністерства оборони України, Експертна служба Служби безпеки України, Експертна служба Державної прикордонної служби України); судові експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ; інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених судово-експертним законодавством.

З'ясовано, що із початком усвідомлення наявності значних збитків довкіллю внаслідок ведення бойових дій, до завдань екологічної судової експертизи були віднесено визначення екологічних наслідків та розміру збитків від забруднення, пошкодження або знищення природних об'єктів і ресурсів. Актуальність подібного підходу не викликала сумнівів, адже він дійсно був спрямований на захист екологічних прав не лише кожного громадянина, а й України в цілому, а також закладав основи правового механізму визначення екологічної шкоди і збитків, завданих внаслідок збройної агресії. Урядовий Порядок лише посилив роль судової екологічної експертизи у даному процесі. Втім, на підставі наказу Міністерства юстиції України у 2024 екологічна експертиза, як один з основних видів судових експертиз, разом з усім розділом «Екологічна експертиза» було виключено із відомчої Інструкції щодо призначення та проведення судових експертиз.

Аргументовано, що судова експертиза була й залишається одним з шляхів проведення оцінки збитків, завданих постраждалим збройною агресією. В даному випадку постраждалим є Український народ, об'єктами права власності якого є земля, надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони. Крім того, шкода та збитки довкіллю класифіковано й за іншими категоріями: втрата біорізноманіття (B4.2); порушення та втрата екосистем (B4.3); інші збитки, пов'язані з довкіллям чи кліматом, озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами, забезпеченням хімічної безпеки та управлінням хімічною продукцією, демонтажем та переробкою будівельних відходів руйнувань (B4.4).

Обґрунтовано, що зміни, внесені до судово-експертного законодавства, навряд чи слід розглядати виправданими в умовах катастрофічних збитків, завданих збройною агресією довкіллю України та об'єктам права власності її народу. Такий крок входить у колізію не лише із положеннями Конституції України, а й приписами Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», який гарантує громадянам екологічні права та передбачає відповідальність за порушення екологічного законодавства, що включає й заподіяння шкоди довкіллю внаслідок агресії.

Розкрито можливості виправдання «реформи» екологічної судової експертизи через євроінтеграційний курс на оцінку впливу на довкілля, але відповідний закон спрямований на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності. Тобто, говорити про перетинання предметів регулювання еколого-соціального законодавства щодо збитків від господарського впливу та судово-експертного законодавства щодо екологічної експертизи збитків від мілітарного впливу, немає жодних підстав.

Рекомендовано щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання експертно-екологічних відносин: внести доповнення до Інструкції Міністерства юстиції України щодо об'єктів, завдань та питань інженерно-екологічної експертизи з метою її узгодження урядовим Порядком відповідно до основних показників, які оцінюються (збитки, шкода, втрати) за кожним природним об'єктом, ресурсом, фондом, системою, а також діями та наслідками мілітарного впливу; прийняти нову редакцію п. 13 розділу «Організаційні засади оцінки збитків» (додаток до Порядку); у п. 27 розділу «Методичні засади визначення розміру збитків, спричинених збройною агресією» замінити слово «екологічної» на «інженерно-екологічної»; розробити та прийняти нову редакцію підпункту 10 п. 2 Порядку щодо втрат, збитків та шкоди, нанесених ресурсам та об'єктам користування надрами, а також його методичного забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://ecozagroza.gov.ua>.
2. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22 липня 2022 р. № 951). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>.

3. Віталій Уркевич. Екологічні наслідки війни в Україні: правові питання. *Дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду* (01.04.2025–31.05.2025). URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/authors/1369/ekolohichni-naslidky-viiny-v-ukraini-pravovi-pytannia>.
4. Resolution adopted by the General Assembly 76/300 on 28 July 2022. The human right to a clean, healthy and sustainable environment. United Nations Digital Library System. URL: https://digitallibrary.un.org/A_RES_76_300-EN.
5. Новак Т.С., Шовкун В.В. Визначення шкоди, завданої землі, внаслідок збройної агресії та бойових дій: правові питання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4, С. 276–281. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.43>.
6. Вознюк А.А., Грига М.А. Експертне забезпечення визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування будівель, споруд та інших об'єктів інфраструктури внаслідок збройної агресії РФ. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 73: ч. 2. С. 123–130. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.51>.
7. Микулець В.Ю. Правові аспекти вимоги компенсацій екологічної шкоди внаслідок війни РФ в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. № 2 (63). С. 23–29. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.63.16705>.
8. Кірін Р.С., Грищак С.В. Забезпечення і реалізація екологічних прав у стратегіях державної політики та безпеки: виклики воєнного періоду. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 1, С. 65–71. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.12>.
9. Кірін Р.С., Грищак С.В., Ревякіна Т.О. Правове забезпечення міжнародного реєстру збитків: екологічна складова. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 280–285. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/62>.
10. Кірін Р., Грищак С., Петлюк Ю. Актуальні проблеми компенсаційного механізму відшкодування мілітарних збитків довкіллю. *Law. State. Technology*, 2024. № 1, С. 8–19. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2024-1-2>.
11. Про Звернення Верховної Ради України до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища, Європейського Парламенту, Європейської Комісії, парламентів та урядів держав – членів Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй щодо утворення спеціальної екологічної моніторингової місії для фіксації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації на території України: Постанова Верховної Ради України від 20.09.2022 № 2594-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 77, ст. 4633.
12. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
13. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
14. Питання діяльності Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України: наказ Міністерства юстиції України від 06.05.2025 № 1224/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0693-25#Text>.
15. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 № 591. *Офіційний вісник України*. 2017. № 73, ст. 2254.
16. Кірін Р.С., Ботвінов Р.Г., Ревякіна Т.О. Методико-правові проблеми визначення мілітарної екологічної шкоди. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 5, С. 43–50. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2023.9>.
17. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію при МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.09.2020 № 675 (в редакції наказу Міністерства внутрішніх справ України від 14.04.2025 № 261). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#Text>.
18. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію при Службі безпеки України та атестацію судових експертів: наказ Центрального управління Служби безпеки України від 02.06.2025 № 210. *Офіційний вісник України*. 2025. № 66, ст. 4602.
19. Про затвердження Інструкції з організації проведення судових експертиз та експертних досліджень в Експертній службі Служби безпеки України: наказ Центрального управління Служби безпеки України від 30.05.2025 № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0913-25#Text>.

20. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію та атестацію судових експертів Державної прикордонної служби України: наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 23.11.2010 № 891. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1246-10#Text>.
21. Про затвердження Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України: наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11.08.2010 № 617. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text>.
22. Кірін Р., Ревякіна Т., Євстігнєєв А. Актуальні проблеми екологічної експертизи в умовах збройної агресії. *Annali d'Italia*. 2023. № 44, С. 25–35. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8081930>.
23. Кірін Р.С., Ботвінов Р.Г., Ревякіна Т.О. Проблеми правового механізму визначення екологічної шкоди і збитків, завданих внаслідок російської збройної агресії. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 4(28), С. 34–41. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-4\(28\)-34-41](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-4(28)-34-41).
24. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності: наказ Міністерства юстиції України від 13.05.2024 № 1414/5. *Офіційний вісник України*. 2024. № 46, ст. 2907.
25. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України: Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res(2023)3. *Офіційний вісник України*. 2024. № 9/№ 2, ст. 572.
26. Про затвердження критеріїв визначення планованої діяльності, яка не підлягає оцінці впливу на довкілля, та критеріїв визначення розширень і змін діяльності та об'єктів, які не підлягають оцінці впливу на довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 № 1010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1010-2017-%D0%BF#Text>.
27. S. Gryschak & R. Kirin (2014). Legal regime of energy resources of European Union: ecological aspect. *Progressive Technologies of Coal, Coalbed Methane, and Ores Mining*. CRC Press. London. 357-360. DOI: <https://doi.org/10.1201/b17547>.
28. Про затвердження Методики визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 15.09.2022 № 366. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1337-22#Text>.